

De geheime leermeester van Hitler

door Henk Suèr

Perry Pierik: 'Karl Haushofer en het nationaal-socialisme'
Aspekt, Soesterberg - € 25,95

Was Karl Haushofer de Raspoetin van Adolf Hitler? Leverde deze Haushofer het gedachtegoed voor het nationaal-socialisme van het Derde Rijk? Heeft hij geïnspireerd tot Mein Kampf, de bijbel voor het nazidom, het boek dat Adolf Hitler schreef in 1924 in de gevangenis van Landesberg am Lech? Dit laatste is het minst waarschijnlijk. Adolf Hitler was als absolute heerser niet geneigd een leermeester te erkennen. Hij noemde de straten van Wenen, waar voortdurend zwermen antisemitische schotschriften dwarrelden en zich honderdduizenden Slavische armoedzaaiers ophielden, zijn ware leerschool. Bovendien is in Mein Kampf een dusdanig groot aantal grammaticale fouten aan te wijzen, dat de bemoeienis van een taalgevoelige intellectueel niet voor de hand ligt. Hij droeg het boek niet op aan een in hoog aanzien staande geleerde als Karl Haushofer, maar aan de obscure dichter en toneelschrijver Dietrich Eckart, die hij goed kende uit zijn eerste dagen bij (de voorloper van) de Nationaal-Socialistische Duitse Arbeiderspartij, de NSDAP, in München.

Maar Karl Haushofer (1869-1946), weliswaar niet de grondlegger van de geopolitiek, was wel de patenthouder van beruchte begrippen als Lebensraum en Heim ins Reich. Geopolitiek was als zodanig een nieuw academisch, maar ook een van opportunisme aan elkaar hangend vakgebied dat tussen 1870 en 1945 in Duitsland aanhang genoot. Het is gebruikt als geestelijke munitie voor Duitse expansiedrang en militaire heerszucht, zo stelt de historicus Perry Pierik vast. Lezend in de boeiende en heldere studie van Pierik schiet mij herhaaldelijk de herinnering aan een walgelijk strategisch bordspel te binnen, Barricade genaamd, dat de bedoeling heeft op de tegenpartijen de macht over de wereld te veroveren. Waar mensen zin in kunnen hebben...

Karl Haushofer behoorde tot de gevestigde burgerij en was vooral een (Duits) kind van zijn tijd. En die tijd was vanaf 1871, het jaar dat het keizerrijk ontstond, danig autoritair en feodaal. Er heerste onder de adel een regenteske mentaliteit en onder de intelligentsia de trotse overtuiging dat er voor Duitsland een aparte ontwikkeling was weggelegd. De nederlaag in de Eerste Wereldoorlog, gevolgd door een voor Duitsland vernederende Vrede van Versailles, gaf alom voedsel aan de mythe dat verraderlijke linkse krachten aan het thuisfront het binnenland hadden verziekt. En even verbreid was de gedachte dat de schuld aan het ontstaan van de Eerste Wereldoorlog niet alleen aan de Duitsers mocht worden toegeschreven. Haushofer was zelf een bekwaam officier met frontervaring geweest die in 1918 in München hoogleraar werd in de geopolitiek. Hij voelde zich geroepen tot de missie het Duitse volk te behoeden voor volgende tegenslagen: de ineengestorte Duitse 'Weltpolitik' diende opnieuw op poten te worden gezet door het perspectief van een gezamenlijk ideaal. Hij vreesde de Radenrepubliek die na de nederlaag Beieren maandenlang in de greep hield. Ook elders doken de revolutionaire raden op, aangevoerd door communisten. Toen ze verslagen waren, verstoorden de resterende onrustzaaiers nog het wankel evenwicht in de democratisch gekozen Weimarrepubliek. Het verlies van de Duitse koloniën in Afrika als gevolg van de Vrede van Versailles bedreigde in de ogen van Haushofer de benarde positie tussen de grootmachten Rusland en Frankrijk en het Britse wereldrijk.

Een tegenrevolutie was nodig, niet om het oude regime te herstellen, maar om een 'völkisch' ideaal te verspreiden met socialistische en nationale elementen, een ideaal dat de Duitsers van noord (Pruisen) en zuid (Beieren) zou aanspreken en verenigen. En dat de nazi's later goed zouden misbruiken voor hun Derde Rijk. Dat was géén links, vooruitstrevend socialisme voor de zich moderniserende industriestaat; het was een reactionaire kracht die teruggreep op oude Duitse mythes en die de nieuwe elite van nieuwe rijken en machtsbeluste feodalen zelfbewustzijn en eigendunk bezorgde. De mythes dienden vertaald te worden in daadkracht en een sterk leger.

De Münchense hoogleraar was een ijverig publicist; onder meer door zijn eigen Zeitschrift für Geopolitik was Karl Haushofer de ideologische spil in het woelige krachtenspel van (rechtse) 'völkische' en hypernationalistische bewegingen die boeren en arbeiders uit de handen van de communisten hielden.

Omdat in het kamp van de links-revolutionairen nogal wat Joden, zoals Kurt Eisner, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, de literator Ernst Toller, leidende rollen vervulden, was de vijand van de nationaal-socialisten al snel gebrandmerkt, zodat het antisemitisme rechtstreeks kon worden geïnstitutionaliseerd in de NSDAP. Daarvan was Adolf Hitler als spion van de Beierse regering een der eerste leden en de grootste bek. Een andere vroeg lid was Rudolf Hess, de latere secretaris van Hitler. Hij was student bij Karl Haushofer. Er groeide weldra een hechte vriendschap tussen student en leraar. Het zou op de ontwikkeling van beiden van grote invloed zijn.

Het wereldbeeld van Haushofer was niet van een democratische gezindheid vervuld. Hij behoorde tot de maatschappelijke elites. Hij vond dat de aristocratie van Beierse en Pruisische vorstenhuizen het veld moest ruimen voor een nieuwe adel van Blut und Boden, waarin krachtige 'caesaren' de machtspolitiek voor een nieuwe wereldorde moesten uitvoeren. Hij predikte niet dat die caesaren ook barbaren moesten zijn, maar frappant is wel dat tal van de latere barbaren als Bormann, Von Ribbentrop, Göring cum suis al in de vroege jaren van de Münchense NSDAP (aanvankelijk nog Deutsche Arbeiter Partei geheten) rondliepen en het tuig van de straat begonnen te organiseren waaruit de SA zou voortkomen. Karl Haushofer zelf was nooit lid.

Vóór de Eerste Wereldoorlog had Haushofer als militair attaché diverse reizen naar Azië gemaakt en contacten opgedaan in Japan. Gesterkt door zijn bewondering voor het Britse koloniale imperium vormde hij in zijn hoofd een wereldbeeld dat uit enorme machtsblokken bestond. In zijn bekendste werk, Weltpolitik von Heute (1934), werkte hij dit uit. Een ontluikend sterk Duitsland had een 'alles-of-niets-missie' en moest zelf een grootmacht (een van de typerende germanismen die de Nederlandse taal zouden binnendringen) in Midden-Europa worden. En deze grootmacht zou op zijn beurt ook de groeidiamant zijn voor een veel grootser geheel. Na de Duitse inval in de Sovjet-Unie (Operatie Barbarossa in 1941) kwam hij voor de dag met zijn uitgewerkte ideeën over het - houd u vast - Kontinentalblock, vanaf de Noordzee en Atlantsiche Oceaan tot de Stille Oceaan, waar Japan het steunpunt zou moeten worden. Was hij een ziekelijke megalomaan? Ooit misschien geschikt om de ironische achtergrond voor James Bond-films te leveren? Nee, het sloeg aan bij tallozen, kennelijk ook als genoegdoening voor de diepe vernedering die de geallieerden hen na de oorlog hadden toegebracht. Bovendien vond hij het begrensde Duitsland van toen gewoon te klein voor de Duitse miljoenen. Voordien had Haushofer al aan diverse andere aspecten van zijn Raumpolitik aandacht geschonken, bijvoorbeeld aan de dynamiek van die paar

miljoen Duitsers die buiten de landsgrenzen woonden, zoals in Tsjechië, Polen en de Oekraïne, of die zoals Oostenrijkers en Zwitsers stamverwant zouden zijn. Er was volgens hem sprake van een Herrenvolk met de gezamenlijke cultuur van het arische ras. Dergelijke panideeën waren een rechtvaardiging voor die waanzinnige expansiedrang en militaire machtontplooiing. Uiteraard voorzag Haushofer ook dat dit tot ernstige conflicten zou leiden, maar in een wereld waarin de grote machten nog op hun koloniën teerden en oppermachtig de wereldzeeën bevoeren, was dat onvermijdelijk. Haushofer geloofde eenvoudig dat de darwinistische theorie van the survival of the fittest natuurlijkerwijs tot die dynamiek aanzette en tot Daseinsrecht leidde. De staat was immers evenzeer een organisme dat moest vechten om te overleven als een menselijk leven, wilde hij niet door andere staten worden opgeslokt.

Zo'n overtuiging geeft rechtstreeks de waanzin achter die geopolitieke gedachten weer, en onthult dan ook het gewetenloze, obscure opportunisme van de geopolitiek. Hoe kon zo iets uitgroeien tot een massaal aangehangen geloof? De historicus Perry Pierik weet daar een interessant verhaal van te maken. Het theoretische debat over Lebensraum dat Haushofer heeft aangezwengeld en dat ook in zijn eigen opvatting niet waarde vrij en afstandelijk bedoeld was, zou wellicht niet zo direct tot zo'n gruwelijke realiteit hebben geleid als niet een grote groep onvoorstelbare boeven er mee aan de haal was gegaan. Pierik volgt in zijn verhaal echter niet nog eens de 'bruine' kant van de geschiedenis, maar die van de theoreticus en kamergeleerde Haushofer. Wat was er toen toch zo geloofwaardig aan die man?

Hij was wel de intimus van diverse 'bruine' kringen, iemand met veel volgelingen op zijn vakgebied. Ook tijdens diens gevangenschap bezocht hij meermalen Hitler en sprak met hem. Hij was als mentor van zijn toegewijde leerling en vriend Rudolf Hess steeds druk doende zielen te winnen onder leidende figuren.

Haushofer leed natuurlijk ook aan zelfoverschatting, en hij was een romanticus die de realiteit niet altijd wilde zien. Hij moest zeker niets hebben van het brute geweld van Himmlers moordcommando's en de terreur van de straatbendes van de SA. Hij was in bepaalde opzichten wel een antisemiet, maar hij was niet uit op de uitroeiing van het joodse ras en nooit een inspirator tot de holocaust. Zijn intelligente echtgenote Martha was zelf halfjoods. Zij vond Hitler vanaf het begin een verachtelijk vulgair type en steunde Karl krachtig in zijn behoefte om enige academische afstand te bewaren tot de gebeurtenissen om hem heen.

Perry Pierik heeft echter voldoende aanleiding om hem een 'edelfascist' uit de conservatief-revolutionaire hoek te noemen.

Uit een merkwaardig soort trouw is Karl Haushofer tot aan zijn zelfmoord in 1946 een Hitler-aanhanger gebleven met vooraanstaande functies in het regime en een niet aflatende behoefte zijn invloed als geopoliticoloog te effectueren. Zijn zoon Albrecht was (ook) een briljante geopoliticoloog, maar een fervent tegenstander van de oorlogszuchtige acties der nazi's. Hij bezat bijzondere diplomatieke gaven, was goed bevriend met Engelse diplomaten met wie hij naar vreedzame oplossingen voor het dreigende conflict zocht, waagde zich uiteindelijk op het pad van het verzet, had nauw contact met de Stauffenberggroep die de aanslag op Hitler pleegde, waarvoor hij 's nachts in een Berlijnse gevangenis met een nekschot door de SS om het leven werd gebracht.

Het leven van Haushofer, zo schrijft Pierik in zijn conclusie, stond in het teken van het Duitse vraagstuk, een vraagstuk dat misschien niet op de politieke agenda had mogen staan, maar er wel op gezet werd. Haushofer meende 'het zegel van het

slot' te bezitten, verstopte echter de sleutel zodanig dat iedere dief hem kon vinden.

Pieriks historische studie heeft ook de spannende kant van een oorlogsverhaal, vooral waar hij uitweidt over de achtergronden van de vlucht - na twee mislukte pogingen - van Rudolf Hess naar Engeland. Die mysterieuze daad is intussen wel opgehelderd, maar hoe heeft Karl Haushofer daarin geacteerd? Er was wel enige samenhang met zijn bewondering voor de Engelsen en hun Britse wereldrijk, en zijn behoefte 'de andere weg' te bewandelen en de concurrentie met hen aan te gaan. Maar de echte voorbereiding kwam vooral van zijn zoon Albrecht. Die had de vooraanstaande diplomaat Duke of Hamilton zover gekregen dat hij Hess wilde ontvangen. Het is vreemd dat mensen onder de omstandigheden van toen konden geloven in het welslagen van zo'n missie, maar het geopolitieke denken van de Haushofers was kennelijk krachtiger dan welk bijgeloof ook. En bijgeloof was vanaf het begin ingebakken in het handelen der nazi's. Daarom behandelt Pierik ook de mogelijke invloeden van esoterische groepen en krachten op de nazi's. Zoals bijvoorbeeld van het ultrarechtse geheime Thulegenootschap, waartoe ook Hitler en Hess zouden hebben behoord, maar bij geheime clubs blijft het moeilijk te achterhalen wat de concrete uitwerkingen waren. Horoscopen werden veelvuldig geraadpleegd. De denkbeelden van madame Blavatsky en de theosofie, met aanhangers als Rudolf Steiner, sloegen ook bij menige nazi-leider aan. Maar Pierik geeft toe daarin niet erg concreet te kunnen zijn vanwege alle geheimzinnigheid.

De speurtocht naar de geheime leermeester van Hitler wordt door Pierik steeds van kritische kanttekeningen voorzien, wat hem ook weerhoudt Haushofer de Raspoetin van Hitlers Derde Rijk te noemen. Niettemin gebruikte Haushofer zijn discipel en bewonderaar Rudolf Hess wel om in de buurt van de Führer te komen. Het zwaartepunt van de studie ligt toch op de geopolitiek dat volgens de definitie van Van Dale 'de leer van de invloed van de aardrijkskundige gesteldheid op de staatkundige vraagstukken' is, maar door Haushofer heel wat omineuzer werd ingevuld. Omineus, maar vaak ook origineel genoeg om allerlei denkbeelden te laten voortbestaan. Geopolitiek heeft haar geldigheid in de internationale politiek niet verloren en onder andere een instituut als Clingendael is er nog altijd behoorlijk druk mee. Dat het vakgebied wetenschappelijk en praktisch wel is veranderd, laat Pierik ook zien in de hoofdstukken die ontwikkelingen van na de Tweede Wereldoorlog, de Koude Oorlog, de instorting van de Muur etcetera beschrijven. Nu is geopolitiek vaak geo-economie (inclusief oliepolitiek), wereldhandel en globalisme, ijveren voor ruimtevaart en cyberspace-denken, ga zo maar door.

Dit is een voor de hand liggende afsluiting voor een verhaal dat tal van inzichten heeft geboden. Ik vraag mij ten slotte af of in het bestek van deze studie ook nog over het fascisme had moeten worden gesproken. Het is mogelijk dat Haushofer het er nooit over heeft gehad, maar het heeft mij wel eens verbaasd hoe het van oorsprong Italiaanse fascisme, inclusief zijn expansiepolitiek in Afrika, als ideologie zo vanzelfsprekend kon worden binnengehaald door het nationaal-socialisme, zodat het van Duitse bodem leek te komen. Of is dit een geopolitiek zijspoor?

uit: Roodkoper, 12e jaargang, nummer 3 – juli 2007